КЎЗИ ОЖИЗ МАКТАБ-ИНТЕРНАТ ТАРБИЯЛАНУВЧИЛАРИНИНГ МУВАФФАҚИЯТЛИ ИЖТИМОИЙЛАШУВИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР

Халикова Ш.Т.
ТИПУ "Педагогика, психология ва бошланғич таълим" кафедраси доценти
https://doi.org/10.5281/zenodo.16779919

Аннотация

Мазкур мақолада ижтимоийлашув-бу инсоннинг замонавий турмуш шароитларига мослашиши қийин кечадиган жараён эканлиги масаласи таҳлил этилган. Айниқса, кўриш нуқсонига эга ногирон болалар учун бу жараён қийин кечади. Бу жараён инсоннинг ҳаётнинг турли соҳаларида фаол иштирокини ўз ичига олиши илмий ўрганилган.

Калит сўзлар

атроф муҳит, жамият, меъёр, махсус, коррекция, ҳиссий бузилиш, тарбияланувчи, даво, парвариш, ақлий.

АННОТАЦИЯ

В данной статье проанализирован вопрос о том, что социализация - это процесс, который трудно адаптировать к современным условиям жизни человека. Особенно тяжело приходится детям с нарушением зрения. Научное исследование показало, что этот процесс включает в себя активное участие человека в различных сферах жизни.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

окружающая среда, общество, среда, специальность, коррекция, эмоциональное расстройство, воспитание, лечение, уход, умственный.

ABSTRACT

This article analyzes the question that socialization is a process that is difficult to adapt to modern human living conditions. Children with visual impairment are especially difficult. Scientific research has shown that this process involves the active participation of a person in various spheres of life.

KEYWORDS

environment, society, environment, specialty, correction, emotional disorder, upbringing, treatment, care, mentality.

Кириш: Ногирон болаларга атроф-муҳитни тўғри баҳолашни ва умумий қабул қилинган меъёр ва хулқ-атвор қоидаларига риоя қилишни ўргатиш муҳим аҳамият касб этади. Шу масала соҳани ўрганаётган мутахассислар, олимлар, ўқитувчилар ва психологларни ташвишга солмоқда. Кўриш бўйича ногирон болалар жамиятимизда муваффақиятли ижтимоийлашуви учун кўпроқ эътибор талаб қилади. Кўриш нуқсонига эга бўлган болалар ижтимоийлашуви муаммосини миллий анъаналар, миллий хусусиятлар билан мутаносиб тарзда, ривожланишини тадқиқ этиш ҳозирги даврнинг дозарб муаммоларидан биридир.

Адабиётлар таҳлили: Собиқ иттифоқ даврида кўзи ожиз болалар руҳий жараёнларини ўрганиш билан шуғулланган бир қатор олимлар А.И.Зотов, А.Г.Литвак, А.Ф.Самойлов, А.М.Арнаутова, Ю.И.Виноградов,Т.П.Малкова,О.Г.Болдинова,М.Гагарина ва бошқа тифлопсихолог олимлар томонидан ўзига хос мактаб яратилди. Бу олимлар кўзи ожизлик нуқсонининг инсон идрок, тасаввурларига таъсири, тафаккур жараёнида сезгиларнинг аҳамиятини аниқлаш йўналишида илмий тадқиқот ишларини олиб борганлар. Н.С.Костючек кўзи ожиз болалар идроки, нутқи, ижтимоийлашуви ва тафаккурининг ривожланиш жараёнларини ўрганиш устида илмий тадқиқот ишлари олиб бориб, қимматли маълумотларни қўлга киритди. Ақлий таҳлил тамойили ногирон болаларда етакчи фаолиятнинг шаклланишини ўрганиш орқали ривожланиш кўриш муаммоси Т. П. Кудрина ва А. Разенкова тадқиқотларида амалга оширилган, бу ерда тўғридан-тўғри ҳиссий шаклланишнинг қонуниятлари ва шартлари тасвирланган ҳаётнинг биринчи йилидаги кўр-кўрона эрта туғилган чақалоқларда мулоқот қилиш ўрганилган. Кўриш бўйича бўйича ногирон болаларнинг объектив фаолиятининг операцион ва техник томонларини ўрганган олима А. М. Витковскаянинг илмий тадқиқотлари мактабгача ёшдаги болаларга бағишланган; Л. И. Солнцева, С. М. Хорош. Бундан ташқари ривожланиш йўналишлари бўйича таҳлил принципи ногирон болаларнинг ривожланишига бағишланган қатор ишлар амалга оширилди (Блинникова И. В., 2003; Пластунова Л. Г; Сергиенко Э. А ; Филчикова Л. ва бошқалар) етакчи фаолиятнинг шаклланишини ўрганиш орқали ривожланиш кўриш муаммоси Т. П. Кудрина ва Й. А. Разенкова тадқиқотларида амалга оширилган, бу ерда тўғридан-тўғри ҳиссий шаклланишнинг қонуниятлари ва шартлари тасвирланган ҳаётнинг биринчи йилидаги кўр-кўрона эрта туғилган чақалоқларда мулоқот қилиш ўрганилган. Кўриш нуқсони бўлган махсус мактаб тарбияланувчилари билан индивидуал ёндашув,коррекциялаш ишларини амалга ошириш лозим.

Тадқиқот методологияси: Махсус мактабдаги тарбияланувчилар орасида турли ақлий ёки жисмоний нуқсонлари бўлган болалар учрайди.

Кўзи ожиз тарбияланувчиларда ижтимоий-психологик мослашганлик ва ўз яқинларига бўлган муносабатлари орасидаги алоқадорлик (N=35) (Пирсон мезони бўйича)

Ижтимоий-психологик мослашганлик компонентлари	Ўз яқинларига бўлган муносабатлар												
	Онага муносабат	Отага муносабат	Ота- онага муносабат	Ака-ука ва ора сингилга муносабат va opa-singillar bilan munosabat	Бобо бувига муносабат	Дўстларга муносабат	Ўкитувчига муносабат	Қизикувчанлик	Болаларнинг катта гурухларда мулокот килиш истаги katta guruhlarda muloqot qilish istagi	Болаларнинг гурухда устунлик ёки етакчилик килиш истаги	Низолашувчанлик,	Фрустрацияга реаксия	Ёлғизлик, изоляцияланиш
Мослашганлик	0,364**	0,122	0,284**	0,750**	0,183	-0,071	0,203	0,456**	0,534**	0,330**	0,519**	-0,019	-0,302**
Мослашмаганлик	-0,506**	-0,637**	-0,280**	-0,445**	0,330	-0,271*	-0,474**	-0,456**	-0,181	-0,380**	-0,264*	0,351**	0,118
Сохталик -	-0,380**	-0,091	-0,219*	-0,674**	0,101	-0,416**	-0,140	-0,334**	-0,173	-0,101	-0,132	0,182	,0704
Сохталик+	0,262*	,214*	,242*	,113	-0,119	-0,238*	-0,022	-0,110	-0,230*	-0,100	-0,343**	-0,148	-0,026
Ўзини ўзи қабул қилиш	0,522**	0,515**	0,245*	0,600**	0,032	0,341**	0,620**	0,730**	0,251*	0,311**	0,299**	-0,195	-0,222*
Ўзини ўзи қабул қилмаслик	-0,505**	-0,713**	-0,326**	-0,513**	-0,320**	0,117	-0,558**	-0,677**	-0,451**	-0,592**	-0,464**	0,000	0,300**
Бошқаларни қабул қилиш	0,318**	0,166	0,148	-0,167	-0,001	0,580**	0,375**	0,308**	0,279**	-0,203	-0,335**	-0,375**	0,109
Бошқаларни қабул қилмаслик	-0,121	-0,287**	-0,077	-0,392**	-0,158	-0,115	-0,039	-0,223*	-0,427**	-0,496**	-0,482**	-0,035	0,137
Эмоционал комфорт	0,120	0,421**	0,082	0,280**	0,441**	0,297**	0,328**	0,371**	0,559**	0,607**	0,615**	0,295**	-0,249*
Эмоционал дискомфорт	-0,298**	-0,396**	-0,343**	0,092	-0,292**	-0,003	-0,360**	-0,309**	-0,256*	-0,298**	-0,153	0,203	0,249*
Ички назоратI	-0,096	-0,124	0,041	-0,077	0,377**	0,418**	-0,197	-0,159	0,387**	0,221*	0,324**	0,447**	-0,253*
Ташқи назорат	-0,184	-0,330**	-0,074	0,423**	-0,006	0,194	-0,266*	-0,391**	-0,277*	-0,440**	-0,284**	0,146	-0,005
Устуворлик	0,057	-0,111	0,073	-0,484**	-0,414**	-0,040	-0,220*	0,441**	0,413**	0,192	0,338**	-0,010	-0,189
Эргашувчанлик	0,488**	0,568**	0,326**	0,153	0,401**	0,230*	-0,378**	-0,179	0,045	-0,135	0,076	0,264*	0,249*
Ескапизм (муаммодан қочиш)	0,128	0,099	0,079	-0,100	-0,446**	-0,384**	-0,158	-0,102	-0,218*	-0,015	-0,311**	-0,251*	0,132

Изоҳ: * p≤0,05; ** p≤0,01

Аввало,кўриш нуқсонининг мавжудлиги боланинг умумий ривожланишидаги муаммоларга сабаб бўлиши мумкин.Алоҳида парвариш ва даволанишга, шунингдек, ўрганиш учун муайян шароитларга эҳтиёж пайдо бўлади.

Соғлиғининг бузилиш даражаси бола танасининг айрим функциялари ишига ҳам ўз таьсирини кўрсатади. Ногирон боланинг ҳаракатланишдаги

чекловлар болаларни фаол ҳаёт тарзини чеклайди.Дейлик, агар нутқ ва ҳиссий бузилишлар мавжуд бўлса, бу тенгдошлари билан мулоқот қилишда қийинчиликларга олиб келади ва болалар катталар, ўқитувчилар ,тарбиячилар билан мулоқатга киришишлари қийин кечади. Замонавий жамиятда болаларнинг ижтимоийлашувига маълум даражада таъсир қиладиган омиллар мавжуд. Умуман олганда, бу жараён бола ҳаёти давомида содир бўлади: бола ёшлигидан бошлаб мулоқот жараёнида иштирок этади. Кўзи ожиз бола таълим -тарбия жараёнида муайян ахлоқий меъёрларни ўрганади ва жамият ҳаёти учун зарур бўлган фазилатлар шаклланиб боради. Мамлакатимизда ногирон болалар жуда узоқ вақт давомида алоҳида ижтимоий гуруҳга ажратилган, ихтисослаштирилган муассасаларда тарбияланган ва ўрганилган, аммо ҳозир бу тажриба кўплаб баҳс-мунозараларга сабаб бўлмоқда. Махсус мактаб-интернат тарбияланувчилари ўз оилалари билан кам вақт ўтказадилар, маълумки,оила боланинг муваффақиятли ижтимоийлашувида катта рол ўйнайди. Мактаб-интернатларда ўсиб-улғайган болалар, шу жумладан ногирон болалар кўпроқ мулоқот қилишда ва янги танишлар орттиришда қийналадилар. Замонавий жамиятимизда ногирон болалар нафақат махсус мактаб-интернатларда, балки оддий мактабларда ҳам ўқишлари мумкин. Инклюзив таълим алоҳида таълим эҳтиёжлари ва индивидуал имкониятларнинг хилма-хиллигин ҳисобга олган ҳолда барча таълим олувчилар учун таълим ташкилотларида таълим олишга бўлган кенг имкониятларни яратишга қаратилган.

“Инклюзив таълимнинг тамойиллари:

– инсоннинг қиймати унинг қобилиятлари ва ютуқларига боғлиқ эмас;

– ҳар бир инсон ҳис қилиш ва фикрлашга қодир;

– ҳар ким мулоқот қилиш ва тинглаш ҳуқуқига эга;

– барча одамлар бир-бирига муҳтож;

– ҳақиқий таълим фақат ҳақиқий муносабатлар шароитида амалга оширилиши мумкин;

– барча одамлар тенгдошларининг қўллаб-қувватлаши ва дўстлигига муҳтож;

– барча ўқувчилар учун муваффақиятсизликка қараганда, улар қила оладиган нарсаларга эришиш эҳтимоли кўпроқ; инсон ҳаётининг барча жабҳаларини яхшилайди. Инклюзив таълим тизимига ўрта, ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасалари киради. Унинг мақсади алоҳида таълим эҳтиёжлари ва индивидуал имкониятларнинг хилма-хиллигини инобатга олган ҳолда болаларни ўқитишда тўсиқсиз муҳит яратишдир.[1] Ушбу чора-тадбирлар мажмуаси таълим муассасаларининг техник жиҳозланишини ҳамда ўқитувчилар ва тарбиячиларнинг ногиронлиги бўлган шахслар билан ўзаро муносабатларини ривожлантиришга қаратилган таълим жараёнини ташкил этилиши муҳимдир. Ногиронлиги бор ўқувчилар таътил кунлари, ўзларининг

тенгдошлари билан турли хил бўш вақт ўтказиш тадбирларида иштирок этадилар, ўзаро мулоқот қиладилар.

Республикамизда қабул қилинган қонунга таълим ва тарбияга миллий ҳамда умуминсоний қадриятларнинг сингдирилганлиги тамойили киритилмоқда. Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикасидаги ҳеч бир бола давлатимизнинг назаридан четда қолмаганлигининг исботидир. Ногирон болаларни муваффақиятли ижтимоийлаштириш учун уларни замонавий жамиятда яшашга тайёрлаш зарур бўлади.[2] Барча болаларда бўлгани каби,кўриш бўйича ногирон боланинг ҳам ижтимоийлашуви оилада ва жамиятда содир бўлади, аммо ногирон болаларда бу бироз ўзгача кечади. Кўпинча, ногиронлиги сабабли бола ота-онаси ва шифокорлар билан кўпроқ вақт ўтказишга мажбур бўлади. Ижтимоийлашув жараёни-бу шахс ва жамият ўртасидаги ўзаро таъсир жараёни. Шахснинг шахсияти объектив ва субъектив, табиий ва ижтимоий, ички ва ташқи, мустақил ва тартибсиз ҳаракат қиладиган ёки ўз олдига қўйган одамларнинг иродасига боғлиқ бўлган кўплаб омиллар таъсири остида шаклланади. Инсон ташқи таъсирларни акс эттирувчи пассив мавжудот сифатида ҳаракат қилмаслигини тушуниш муҳимдир. У ўзининг шаклланиши ва ривожланишининг субъекти сифатида ишлайди. Тенгдошлар гуруҳига қўшилиш орқали ногирон болалар мустақил бўлишни ўрганадилар ва мумкин бўлган вазифаларни ҳал қилиш учун жавобгарликни ўз зиммаларига оладилар. Ногирон болаларни ижтимоийлаштириш йўналишларидан бири бу болага мулоқот қобилиятлари ва мустақиллигини ўргатишдир Улар учун ўқув жараёни нафақат билим олиш, балки ижтимоий мослашувни яратиш ва психологик хусусиятларни ривожлантириш учун ҳам муҳимдир ва педагогик жараённинг мақсади ахлоқий, ижодий шахсни ривожлантиришдир. “Ногирон болалар-бу ижтимоий ва педагогик ёрдамга муҳтож бўлган болалардир.Ногирон болаларнинг шахсиятида иккиламчи нуқсонларнинг пайдо бўлишига олиб келадиган муҳим омиллардан бири, уларнинг бошқалар билан ижтимоий алоқаларини бузиш, мулоқотга қондирилмаган эҳтиёж эканлиги аниқланди”[3] Олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, ихтисослаштирилган мактабга қабул қилиш бундай болалар учун ижобий муҳитни яратади ва бу самарали ижтимоийлашувга ёрдам беради, бошқалар билан муҳим мулоқот қобилиятларини ривожлантиради ва жамоавий муносабатларни шакллантиради. Улар мулоқотга нисбатан паст даражадаги ташаббус билан ажралиб туради.

Хулоса: Мустақил ҳаётга тайёрлик ҳақидаги маълумотлар шуни кўрсатадики, кўпинча ногирон болаларнинг аксарияти ўзларини мустақил ҳаётга тўлиқ тайёр деб билишади, бу уларнинг ҳаддан ташқари ҳурмати ва ташқи дунё билан алоқа ривожланишининг етишмаслиги туфайли юзага келиши мумкин, улар ўзларининг келажакдаги ҳаётлари ҳақида ташвишланмайдилар. Ногирон болаларда катта ҳиссий бузилишларнинг

мавжудлиги уларнинг эстетик ривожланишини мураккаблаштиради, бу қўзғалиш жараёнларининг патологик устунлиги билан боғлиқ. Вояга етиш жараёнида улар ҳаётий имкониятларининг чекланганлигини англайдилар. Бу ўз-ўзини ҳурмат қилишнинг жуда паст шаклланишига, ижтимоий пассивликка ва фаол яшаш майдонининг торайишига олиб келиши мумкин. Ҳозирги кунда ногирон болалар ҳам ҳақиқий касбий ва амалий фаолият билан боғлиқ ижтимоий маконда ўз ўрнини топишга интилмоқдалар.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. 2020 - 2025 йилларда халқ таълими тизимида инклюзив таълимни ривожлантириш Концепцияси(ЎзР Президентининг 13.10.2020й.ПҚ- 4860 сон қарорига 1 -илова) Toshkent-2020 .[1]
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ4860-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Qarori. Toshkent-2020 [2]
3. Инклюзивное образование: Настольная книга педагога, работающего с детьми с ОВЗ: [Метод.пособие] / М. С. Староверова, Е. В. Ковалев, А. В. Захарова, Е. И. Рыжикова; [Под ред.М.С.Староверовой]. — М.: Владос, 2014. — 167 с.[3]
4. Социальная адаптация, реабилитация и профессиональная ориентация лиц с ограниченными возможностями здоровья [Текст] : Учеб.для студентов учреждений высш.образования,обуч-ся по напр.подготовки "Спец.(дефектол.) образование","Психолого-пед.образование" / Под ред. Т.Г.Богдановой. - Москва: Академия, 2014. - 239 с.
5. Xalikova Sh.T.Ijtimoiy psixologiya. O’quv qo’llanma.Toshkent 2025 .161 b.